

GEOSITES <i>Heuvelrug Zuid</i>	Veenendaal e.o.
Hotspots	Veenendaal op geïsoleerde stuwwallen (met Museum Veenendaal); natuurgebied De (blauwe) Hel; Fort aan de Buurtsteeg
Korte omschrijving	Door expanderend landijs gestroomlijnde geïsoleerde stuwwallen uit de voorlaatste ijstijd in het vroeger aaneengesloten moerasveengebied van de Gelderse Vallei. Het natuurgebied 'De (Blauwe) Hel' is daar een restant van. Veenendaal is op 2 kleinere heuvels ontstaan als veenkolonie. De omringende vallei met 3 fortificaties was onderdeel van de Grebbelinie. Geomorfologisch, cultuurhistorisch en ecologisch van belang.

LANDSCHAPSTYPE	ZAND landschap	VEEN landschap	RIVIER landschap	ZEEKLEI landschap
-----------------------	-------------------	-------------------	---------------------	-------------------

WAARDEN:	
Geo	
geologisch	<p>Voordat de Gelderse Vallei ontstond, lag op deze plek het dal van de Maas. Tijdens de voorlaatste ijstijd, het Salien, verdiepte een ijslob vanuit het noorden dit dal en schoof het vrijkomende sediment voor zich uit. De Maas moest hierdoor zijn loop afbuigen naar het westen. Het ijs stuwde de ondergrond op tot de stuwwallen van 't Gooi, de Utrechtse Heuvelrug en de westflank van de Veluwe. Bij en in (het latere) Veenendaal zijn toen ook 3 gedrumlindiseerde, geïsoleerde stuwwallen gevormd. Deze zijn door expanderend landijs gestroomlijnd en mogelijk ook door het landijs verplaatst.</p> <p>Toen het ijs wegsmolt bleef er een diep glaciaal bekken achter dat in het noordelijk deel van het bekken ongeveer 100 meter diep was. Deze depressie werd daarna geleidelijk opgevuld met een tientallen meters dik pakket kleiige IJsselmeerafzettingen. In de daarop volgende warmere periode van het interglaciaal, het Eemien, steeg de zeespiegel en bereikte de zee de Gelderse Vallei, waardoor daar zeeklei werd afgezet.</p> <p>Gedurende de laatste ijstijd, het Weichselien, deponeerden de overwegend westelijke winden er vooral dekzand vanuit de toen droogliggende rivierbeddingen en de Noordzee.</p>
geomorfologisch	Sneeuwsmeltwaterdal uit de laatste ijstijd (Weichselien) midden op de Emminkhuizerberg, oost-west gericht. Grootschalige ontwikkeling van veen in het vochtige kwelgebied tussen de stuwwallen van de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug.
hydrologisch	Historische ontwatering van veengebied vanaf 15 ^e eeuw; bij doorbraak van de rivierdijk bij Rhenen zeer kwetsbaar voor overstroming zoals bleek bij de watersnood in 1855.
Cultuur Historisch	
cultuur algemeen (architectuur, landinrichting e.a.)	Aan de noordzijde van de noordwestelijk van Veenendaal gelegen Emminkhuizerberg lag vroeger de ridderhofstad Emmickhuizen, voor het eerst vermeld in 1309. Dat was toen de eerste vaste bewoning van het gebied. De bebouwing van Veenendaal ontstond pas later op de twee kleine geïsoleerde stuwwalheuvels Groot en Klein Veenloo die in de Middeleeuwen met bos waren begroeid. De Antwerpenaar Gillis van Schoonbeet kocht rond 1650 daar een veengebied, begon vervolgens het veen te ontwateren en af te graven voor turfwinning. Op Klein Veenloo werd in 1655 de Oude Kerk ("nieuwe Veenkercke") gebouwd en werd markt gehouden. Zo ontstond Veenendaal als een brinkdorp op de heuvel met uitbreiding van lintbebouwing langs strookvormige percelen. In Veenendaal staan 2 stellingkorenmolens 'De Nieuwe Molen en 'De Vriendschap'.
archeologisch	Het terrein waar de ridderhofstad heeft gestaan is Archeologisch Monument.

infrastructureel	Graven vanaf 1473 van de Grift (Bisschop Davidsgrift, Grebbe, later Valleikanaal), kanalen en smalle zijvaarten voor de ontsluiting en ontwatering van het veen en de afvoer van turf. De kanalen liepen in Veenendaal om en tussen de 2 kleine stuwwallen door. Door het dempen van historische watergangen in de twintigste eeuw is het brede stratenpatroon van Veenendaal ontstaan.
militair	Noordelijk van Veenendaal liggen 3 aarden fortificaties van de Grebbelinie, een steeds verder ontwikkelde verdedigingslinie van forten, dijkes, sluisen en betonnen kazematten (1745-1945).
immaterieel	
Natuur	
landschap	De Emminkhuizerberg steekt 15 meter uit boven het vlakke, afgegraven vroegere veengebied. Het is al eeuwen lang als akkerland in gebruik geweest. Veenendaal is ontstaan op 2 kleine geïsoleerde stuwwalheuvels.
ecosysteem	Ten zuidoosten van Veenendaal: natuurgebieden van Staatsbosbeheer De Hel en De Blauwe Hel, een moerasgebied met trilveen (met o.m. blauwe zegge en veenpluis en blauwgraslanden). De Bennekomse Meent is een blauwgrasland gebied.
Betekenis	
wetenschappelijk	
educatief	In de Gelderse Vallei is de veenexploitatie vanuit Veenendaal begonnen (Museum Veenendaal). Grebbelinie met gerestaureerd Fort aan de Buurtsteeg.
recreatief / toeristisch	TOP: bij bezoekerscentrum Fort aan de Buurtsteeg.
economisch	Historische veenkolonie Veenendaal, vanaf circa 1550 voor de productie van turf als vervanging voor het schaars geworden hout; tabakskerverijen (sigaren); vanaf 17 ^e eeuw wolnijverheid en schapenhouderij op de tijdens de middeleeuwen ontboste Veluwe en Utrechtse Heuvelrug.
Niveau	
internationaal	
nationaal	Grebbelinie langs het Valleikanaal nationaal historisch van belang
regionaal / lokaal	Stuwwallen regionaal van belang.
Beheertype	
bescherming	Emminkhuizerberg: gebied van aardkundige waarde; terrein ridderhofstad: Archeologisch Monument; De (Blauwe) Hel: NNN; Rijksmonumenten o.a.: Grebbelinie, Oude Kerk Veenendaal, de 2 molens en complexen arbeiderswoningen.
duurzame ontwikkeling	Natuurgebieden De Hel en De blauwe Hel en de Bennekomse Meent zijn natura 2000 gebieden.
bedreiging(en)	In het verleden is de Emminkhuizerberg deels doorgraven voor de aanleg van de spoorlijn Utrecht-Arnhem en gebruikt voor zandwinning voor de aanleg van de Rijksweg A12; de 2 kleinere stuwwallen van Veenendaal zijn door verstedelijking deels vergraven.

Achtergrondinformatie o.m.:

- Beschrijvingen Aardkundige Waarden en Aardkundige Monumenten, provincie Utrecht
- Provinciale gebiedsbeschrijving Aardkundige Waarde Emminkhuizerberg
- [Veenvorming, Dr. J. Visscher, 1949](#)
- [Geopad 92: De stuwwalletjes van Veenendaal](#)
- Beschrijving De Hel en De Blauwe Hel, Staatsbosbeheer:
- Tastbare Tijd, Cultuurhistorische Atlas van de provincie Utrecht, e.a., Roland Blijdenstijn
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
- Grebbelinie.nl
- IVN Veenendaal-Rhenen
- Landschap Erfgoed Utrecht
- Gemeentearchief Veenendaal
- Museum Veenendaal